

België in de Koude Oorlog

Rik Coolsaet

(in: Yvan Vanden Berghe, *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)*. Leuven, Acco, 2008)

1. De wereld volgens Paul-Henri Spaak

We zijn 6 december 1944. Voor België is de Tweede Wereldoorlog bijna voorbij. Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak is terug in Brussel, na vier jaar ballingschap in Londen. Voor het eerst legt hij het parlement zijn plannen voor over de nieuwe naoorlogse wereldorde.

Het is een heel andere Spaak dan diegene die voor de oorlog het symbool was geweest van de neutraliteitspolitiek. In Londen had hij snel de visie omarmd van zijn vroegere critici. Deze hadden hem sinds 1936 voortdurend gewaarschuwd dat zijn 'zelfstandigheidspolitiek' op een fiasco zou uitdraaien. Het uitbreken van de oorlog had hen gelijk gegeven. In Londen waren zij talrijk aanwezig. In hun talloze discussies hadden ze snel eensgezindheid bereikt over de manier waarop de wereld na afloop van de oorlog moest georganiseerd worden. Zij dachten daarbij aan een getrapte veiligheidsarchitectuur. Op de hoogste trap zagen zij een verbeterde heruitgave van de Volkenbond. Deze nieuwe wereldorganisatie moest dan geschraagd worden door krachtige continentale en regionale organisaties. In Europa zagen zij twee regionale groeperingen ontstaan, één in West-Europa rond Groot-Brittannië en een ander in Oost-Europa rond de Sovjetunie. Die dienden nauw samen te werken. Intern zou elk van hen een verregaande militaire, monetaire en economische samenwerking opzetten.

Bij zijn terugkeer werd Spaak de spreekbuis van dit Londense denkwerk. In de hoogste trap, de nieuwe Verenigde Naties, was hij niet bijster geïnteresseerd. In de middelste trap, de continentale, pan-Europese organisatie, evenmin. Zijn belangstelling en politieke energie ging vooral uit naar de onderste trap, de regionale groepering van de West-Europese landen. Hij zag dit als een nieuw Locarnopact, waarbij de deelnemende staten elkaar politieke en militaire steun toezegden in geval van een nieuwe agressie vanwege Duitsland. Hij dacht daarbij aan concrete militaire samenwerking, op het vlak van de standaardisatie van wapensystemen, de coördinatie van de strijdkrachten, de uitwisseling van militaire informatie, de ontwikkeling van gezamenlijke bases, en dergelijke meer. Groot-Brittannië zou in zijn ogen de natuurlijke leidersrol op zich nemen.

De originaliteit van de Belgische visie was dat aan deze politico-militaire samenwerking ook een politieke en economische dimensie verbonden was: zulke internationale politieke en militaire afspraken hadden in Spaaks ogen enkel zin indien ze gedragen werden door gezonde economische fundamenten. Hij vond de visie van zijn Nederlandse collega Van Kleffens, die de naoorlogse problemen enkel vanuit een veiligheidsperspectief benaderde, dan ook te eng.

Zijn project kreeg echter snel lood in de vleugels. Groot-Brittannië toonde zich niet bijster geïnteresseerd in de leidersrol die Spaak Londen wou toeschuiven. Frankrijk reageerde verdeeld. Maar er was vooral het onverwachte verzet van de Sovjetunie.

Vanaf eind 1944 voerde de Sovjetunie een opvallend scherpe campagne tegen België. Zij beschuldigde Spaak ervan een anti-Sovjetblok tot stand te willen brengen. Dat was nochtans niet het geval. Spaak had vanaf de zomer van 1941 gestreefd naar een vriendschappelijke relatie met de Sovjetunie. De benoeming van zijn kabinetschef Edouard Le Ghait tot ambassadeur in Moskou getuigde daarvan. Spaak wenste duidelijk het ontstaan van vijandelijke blokken in Europa te vermijden. Ook Spaaks collega Camille Gutt, minister van financiën, zag in de Sovjetunie een waardevolle bondgenoot en toonde een opvallend begrip voor de 'prijs' die daarvoor moest betaald worden: "Als alle landen en alle staatshoofden die door Duitsland zijn aangevallen, zich net zo hadden gedragen als de Sovjetunie en Stalin, dan zouden we niet staan waar we nu staan. Er is natuurlijk een prijs, een deel van Polen (...) maar kunnen we de Sovjetunie verwijten de lijn daar te trekken waar zij de eerste schok zal moeten opvangen? In feite is dat goed gedaan," zo verklaarde Gutt in november 1943.

Volgens ambassadeur Le Ghait vreesde de Sovjetunie dat het door België verdedigde project tot een louter westerse defensieve organisatie zou leiden. Die zou de betrokken landen weliswaar beveiligen tegen een nieuwe Duitse aanval, maar hen meteen ook in de verleiding brengen om, net zoals in de tweede helft van de jaren dertig, passief toe te kijken in geval van moeilijkheden ten oosten van Duitsland.

Maar vermoedelijk speelde ook nog een tweede reden mee die het Sovjet-wantrouwen ten aanzien van België aanwakkerde: de Belgische deelname aan het Amerikaanse Manhattanproject. De Union Minière du Haut Katanga had sinds september 1942 uraniumerts uit Belgisch Congo geleverd aan de Verenigde Staten, voor de aanmaak van atoomwapens. Washington vreesde immers dat ook Duitsland begonnen was atoomwapens te ontwikkelen. De militaire verantwoordelijke van het Manhattanproject, generaal Leslie Groves, had echter een bijkomende doelstelling in het achterhoofd. Hij wilde alle uraniumerts in de wereld onder Amerikaanse controle brengen en zo een Amerikaanse uraniummonopolie creëren. Groves behoorde tot een minderheid in de Verenigde Staten die het kernprogramma van bij het begin opvatte in het licht van een volgens hem onvermijdelijke botsing tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie, eenmaal de oorlog tegen Duitsland voorbij zou zijn. De Katangese uraniummijnen stonden centraal in zijn plan, want zij bevatten 's werelds belangrijkste en rijkste vindplaatsen.

De Belgische regering was van deze plannen en van contacten en de contracten tussen de Union Minière en het Manhattanproject lange tijd niet op de hoogte. Dat zou pas gebeuren in maart 1944, en dan nog slechts gedeeltelijk en sporadisch. In september 1944 bekrachtigde zij de eerder gemaakte afspraken voor de levering van het erts, zonder zich bewust te zijn van Groves' achterliggende plannen.

Het Manhattanproject was in principe geheim, maar de Sovjetunie was vanaf de zomer van 1942 op de hoogte. In 1943 besliste ook zij tot een soortgelijk project. In tegenstelling tot de Verenigde Staten beschikte de Sovjetunie echter nauwelijks over de benodigde erts. Zij was zich wel bewust van het Congolese aandeel in het Manhattanproject. In die omstandigheden kon Stalin wellicht moeilijk anders concluderen dan dat de Belgische regering een januspolitiek voerde: ze beweerde te streven naar een goede verstandhouding met de Sovjetunie op het Europese continent, maar leverde tegelijkertijd de basisgrondstof voor een Amerikaanse nucleair monopolie. Tegenover zijn directe medewerkers verklaarde Stalin toen herhaaldelijk dat de Verenigde Staten hun nucleaire monopolie hanteerden om de Sovjetunie onder druk te zetten de Amerikaanse plannen betreffende Europa en de rest van de wereld te aanvaarden. Van de

toenmalige Sovjetleiding kon moeilijk verwacht worden dat zij geloofde dat in zulk een dossier een Belgisch privé-bedrijf zich grotendeels op eigen verantwoordelijkheid had geëngageerd en dat de Belgische regering én door de bedrijfsleiding én door de Amerikaanse bondgenoot vrijwel voortdurend werd genegeerd, ondanks de overeenkomst van september 1944.

Herhaalde pogingen van Spaak en de Belgische diplomatie tussen 1945 en 1947 om te komen tot een Belgisch-Sovjet vriendschapsverdrag werden door Moskou steevast onbeantwoord gelaten, ondanks Spaaks publieke verzoenende en tegemoetkomende houding tegenover dat land. De Belgische diplomatie onderstreepte na de oorlog voortdurend dat haar regionale inspanningen zeker niet mochten geïnterpreteerd worden als een antisovjet blokvorming. Voor Spaak en de meeste Belgische politici was deze West-Europese groepering een 'derde macht' tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie, die met beide grootmachten vriendschappelijke relaties zou hebben. Deze visie lag duidelijk in het verlengde van graaf Coudenhove-Kalergi's *Pan-Europa* uit het interbellum. In maart 1947 nog verklaarde Spaak aan de Sovjetambassadeur in Brussel dat België nooit zou toetreden tot een bondgenootschap dat tegen de Sovjetunie zou gericht zijn.

2. Het kanteljaar 1947

Op 5 juni 1947 schetste minister van buitenlandse zaken George Marshall in een toespraak een somber beeld van de ondergang van Europa. Een nieuw en eenmalig herstelprogramma van beperkte duur was volgens hem vereist. Hij vroeg aan de Europeanen om het initiatief daartoe te nemen en nodigde alle Europese landen uit hieraan deel te nemen.

Marshall had daarbij de Benelux-douane-unie geciteerd als een voorbeeld voor het economische samenwerkingsverband in Europa dat de basis voor het herstelprogramma moest vormen. Nochtans was de allereerste reactie in België niet enthousiast. Secretaris-generaal van buitenlandse zaken de Gruben stelde zich de vraag hoe Washington zijn kredietpolitiek zag: indien het Marshallaanbod ook voor Oost-Europa gold, dan zou het schema wellicht niet werkzaam zijn; werd Oost-Europa daarentegen uitgesloten van deelname, dan zou dit de verdeling van Europa in de hand werken, wat ongewenst was. België wees dan ook een Nederlands voorstel af om een gezamenlijke demarche te ondernemen in Washington, om het Marshallaanbod te verwelkomen en de positieve bijdrage te onderstrepen die de Benelux kon bieden.

Voor België waren de Verenigde Staten waren weliswaar een bevriende natie, maar niettemin te verafgelegen om de rol van leider van het Westen op zich te nemen, zo had Spaak tijdens de oorlog herhaaldelijk verklaard. Nagenoeg alle Londense Belgen hadden uitsluitend in de richting van Groot-Brittannië gekeken als het er op aan kwam leiderschap uit te oefenen over een westerse economische en politieke groepering.

Een week later was Spaaks houding echter helemaal omgeslagen. Hij was zich gaan realiseren welke voordelen het Marshallplan kon bieden, dat hij nu omschreef als "wereldschokkend". Toen zijn ambassadeur in Washington, Robert Silvercruys, hem op de hoogte bracht dat Washington de deelname van de Sovjetunie niet wenste, zei Spaak dit te betreuren. Maar hij concludeerde ook dat het plan dan maar diende toegepast te worden op West-Europa alleen, zonder echter de mogelijkheid van een latere Sovjetdeelname te willen uitsluiten.

Spaaks ommekeer had alles te maken met zijn visie op de nationale belangen van België. Eind 1946 was de Belgische visie op Duitsland al verschoven van een 'harde vrede' naar een politiek van toenadering. Het herstel van de Duitse economie bleek immers cruciaal voor de economische heropleving van Europa. België had daarnaast steeds gepleit voor een nauwe Europese eenmaking op politiek en economisch vlak. Het Marshallplan leverde voor beide doelstellingen voor het eerst een sterke externe hefboom aan. Het plan zou vooral tegemoet komen aan het meest dringende probleem voor de Belgische maatschappelijke stabiliteit, namelijk de wurging van de Belgische handel met zijn directe handelspartners, die het Belgische herstel bedreigde.

De Beneluxlanden beslisten daarop als één delegatie deel te nemen aan de besprekingen. De Nederlandse delegatie legde zich toe op de economische aspecten. De Belgische concentreerde zich op de politieke en financiële aspecten.

In de loop van besprekingen groeiden België en de Verenigde Staten steeds dichter naar elkaar toe. De Verenigde Staten maakten gebruik van de uitstekende bilaterale contacten met de Beneluxlanden om de uitwerking van het herstelprogramma bij te sturen. De Benelux – en vooral België – oriënteerden het plan in de door hen noodzakelijk geachte richting van grotere intra-Europese samenwerking. Parallel hiermee groeide geleidelijk de afstand tussen België en Groot-Brittannië, eerst als gevolg van de Britse voorkeur voor een imperiale oriëntatie en vervolgens als gevolg van de Britse weigering om grotere politieke bevoegdheden te geven aan de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES), die zou toezien op de besteding van de Marshallgelden.

Het Marshallplan effende het pad naar een militaire alliantie onder de deelnemende staten. Maar daar was Spaak aanvankelijk niet voor te vinden. Hij bleef immers trouw aan zijn oorspronkelijke optie voor een Europese defensie. Toen de Britse minister van buitenlandse zaken Ernest Bevin in februari 1948 een Westerse Unie voorstelde, reageerde Spaak enthousiast, want voor het eerst leek er nu een mogelijkheid te bestaan om te komen tot een nauwe politico-militaire samenwerking onder West-Europese staten en dit onder Britse houding.

Na twee weken onderhandelen, ondertekenden de vijf ministers van buitenlandse zaken op 17 maart 1948 het Verdrag van Brussel. Artikel 1 omschreef de economische doelstelling, namelijk de economische activiteiten van de deelnemende staten op de meest doeltreffende manier te organiseren en te coördineren. Artikel 4 beschreef de automatische bijstandsverplichting die de lidstaten tegenover elkaar aangingen. Canadese diplomaten omschreven de Westerse Unie als 'Spaakistan' vanwege het enthousiasme en de energie waarmee Spaak zich had ingezet.

Wat Spaak op het moment echter niet bevroedde, was dat de Britten de Westerse Unie enkel beschouwden als een opstap naar een bredere Atlantische samenwerking. Washington had Londen immers laten weten zich niet te willen engageren vooraleer de Europeanen het bewijs hadden geleverd dat zij in staat waren zich onder elkaar te organiseren.

Toen Washington eind juni 1948 besliste om onderhandelingen op te starten voor een Atlantisch pact, reageerde Spaak terughoudend. De hele zomer lang bleef hij benadrukken dat een militair pact overbodig en voorbarig was en als een provocatie zou gezien worden door de

Sovjetunie. Dat was in zijn ogen niet verstandig gezien het toenmalig beperkte militaire vermogen van de westerse staten. België was, net zoals Frankrijk trouwens, enkel geïnteresseerd in afspraken voor eventuele noodsituaties, onder de vorm van wapenleveringen bijvoorbeeld.

In de onderhandelingen over de oprichting van het militaire pact speelde de Belgische delegatie dan ook geen enkele rol. België diende geen concrete voorstellen in en reageerde nauwelijks op voorstellen van anderen. Eind augustus 1948 leidde de Belgische, maar vooral de Franse, terughoudendheid bijna tot het afbreken van de onderhandelingen in Washington.

Maar tegen september bleek Spaaks scepsis overwonnen. Zowel de Amerikaanse als de Britse minister van buitenlandse zaken hadden hun ongenoegen laten blijken over de Belgische houding. Spaak zelf zou zijn *volte face* erkennen. De vrees voor de Sovjetunie was daartoe niet de reden. Evenmin als de overige leden van de werkgroep in Washington die het Noord-Atlantisch pact voorbereidden, verwachtte ook Spaak geen nieuwe oorlog. Europa stond niet aan de vooravond van een derde wereldoorlog, zo schetste Spaak begin februari 1949 nog de internationale toestand.

Dat Spaak het geweer van schouder veranderde, had alles te maken met de machtsverhoudingen onder de westerse mogendheden. Groot-Brittannië, waarvan hij steeds gehoopt had dat het een leidersrol op zich zou nemen over West-Europa, had deze ambitie steeds opnieuw verzaakt. De Verenigde Staten echter, waarvan Spaak aanvankelijk weinig steun verwachtte, volgden sinds 1947 een beleid waarbij hun belangen op het gebied van Europese eenmaking bijna identiek waren aan de Belgische. Vanaf 1947 waren de Verenigde Staten, en niet langer Groot-Brittannië, in toenemende mate het referentiepunt geworden voor het Belgisch buitenlands beleid. En Washington was voorstander van een Atlantisch Pact – terwijl België nog steeds pleitte voor een vorm van een derde macht of blok zijn, dat zich neutraal opstelde tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie.

Die indruk werd versterkt toen de Belgische ambassadeur in Canada adjunct-minister van buitenlandse zaken Lester Pearson opzocht met een suggestie in die zin, naar verluidt in opdracht van Spaak zelf. Indien West-Europa militair uitgerust zou zijn en politiek verenigd, dan kon het neutraal blijven in een conflict tussen de twee grootmachten. Dit West-Europa, aldus de Belgische ambassadeur, kon niet zonder West-Duitsland, aangezien dit land het meeste troepen kon leveren. De voorkeur voor een West-Europese militaire constructie, aldus nog de ambassadeur, was ingegeven door de vrees die velen koesterden dat “the United States would not be equal to the task of working out any great coalition which would defeat the Soviet. It had neither the wisdom nor the experience to bring about such a grand design; [it] too often acted on impulse with only short-range objectives in mind,” zo schreef later Escott Reid, de Canadese adjunct-secretaris-generaal van buitenlandse zaken.

Vanaf de zomer van 1948 hadden de Verenigde Staten echter herhaaldelijk duidelijk gemaakt dat landen die zulk een positie wensten in te nemen, niet konden rekenen op Amerikaanse steun in geval van crisis. Amerikaanse wapenleveringen konden enkel overwogen worden aan landen die bereid waren ‘ouderwetse ideeën’ overboord te gooien en hun militair beleid te overleggen en te coördineren in een sterke militaire organisatie.

Een blijvende Belgische weigering om mee te gaan in de richting van het voorgestelde Atlantisch pact zou met andere woorden alleen nadelen en geen enkel voordeel hebben meegebracht. Het Atlantisch pact mocht dan al afwijken van het oorspronkelijke concept van een Brits Europa, het was niettemin uiteindelijk de enige keuze die overbleef om de nationale belangen van België te verzekeren.

Op 10 september 1948 informeerde de Belgische ambassadeur in Washington, Robert Silvercruys, de Amerikaanse regering dat België het licht dan toch op groen had gezet voor een Noord-Atlantisch Verdrag. Twee weken later, op 28 september 1948, sprak Spaak voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, in het Parijse Palais de Chaillot zijn welbekende 'Nous avons peur'-rede uit.

De klassieke interpretatie dat het Noord-Atlantisch pact het gevolg was van de vrees voor de militaire bedoelingen van de Sovjetunie, komt niet overeen met de werkelijkheid. Elkeen van de lidstaten van het Noord-Atlantisch Verdrag had daarentegen eigen, specifieke redenen, in de eerste plaats van economische en binnenlandspolitieke aard, om dit te onderschrijven. Wat alle betrokken landen tevens verenigde onder Amerikaanse leiding, was de maatschappelijke instabiliteit die zou voortgevloeid zijn uit de aanhoudende economische depressie en waaruit enkel een nauwe samenwerking met de Verenigde Staten een uitweg leek te bieden.

Ook in de Belgische besluitvorming waren beweegredenen betreffende militaire veiligheid tussen 1947 en 1949 op geen enkel moment prioritair in de Belgische besluitvorming. Noch de gebeurtenissen in Praag noch de explosie van de eerste Sovjetatoombom deed Spaak geloven in een militaire bedreiging van Sovjetzijde. Toen er in de lente van 1948 geruchten de ronde deden over een mogelijke ontmoeting van Spaak en Stalin, vatte Victor Doré, de Canadese ambassadeur in Brussel, Spaaks ambivalentie als volgt samen: zulk een ontmoeting zou "logisch [zijn], gelet op Spaaks welbekende vriendschappelijke houding tegenover Rusland zelf, ongeacht zijn energieke veroordeling van het Communisme."

Voor Spaak was het Noord-Atlantisch Verdrag de consecratie en uitloper van de keuze die de Belgische buitenlandse politiek in 1947 had gemaakt naar aanleiding van het Marshallplan. Spaak zag dat de Verenigde Staten de meest betrouwbare en – vanuit zijn perspectief – de minst 'geïnteresseerde' hefboom en bondgenoot was voor de uitbouw van een nauwe economische en politieke samenwerking in West-Europa.

Dat de uitbouw van een Atlantisch Europa de breuk van het Europese continent met zich meebracht, was niet wat Spaak wenste. Integendeel zelfs. Maar indien dit de prijs was die betaald moest worden voor het Europa dat hij nastreefde, dan woog dit nadeel niet op tegen de voordelen, zowel economisch, als ideologisch en binnenlandspolitiek. In de tweede helft van 1947, tegen de achtergrond van de steeds meer parallel lopende Amerikaanse en Belgische belangen, verdween dan ook de Belgische belangstelling om verder te ijveren voor een Sovjet-Belgisch vriendschapsverdrag.

3. België, een trouwe bondgenoot ?

De verstandhouding tussen Brussel en Washington zou in de daaropvolgende decennia almaar inniger worden. In 1955 verklaarde Paul-Henri Spaak zelfs – in weerwil van zijn Europees imago

– dat ‘het Europese idee noodzakelijkerwijs een beperkt idee is’ en dat de Europese constructie moest beschouwd worden als een onderdeel van een ‘Atlantische Gemeenschap. Die uitspraak weerspiegelde echter de drie geloofsartikelen die het Belgisch buitenlandse beleid gedurende de Koude Oorlog kenmerkten: het Atlantisme als centraal referentiekader voor het Belgisch buitenlandse beleid; de uitbouw van een Europese constructie, maar beperkt tot de economische sfeer; de supranationale methode om de positie van kleine staten te beveiligen.

De goede relaties tussen Brussel en Washington tijdens de Koude Oorlog belette nochtans niet dat België het Amerikaanse beleid altijd met evenveel enthousiasme onderschreef en kon al evenmin verhinderen dat diepgaande crises af en toe de rust verstoorden.

Op 25 juni 1950 overschreden Noord-Koreaanse troepen de 38ste breedtegraad die het Koreaanse schiereiland sedert de Japanse nederlaag verdeeld had in een door de Sovjetunie gesteund Noord-Korea en een door de Verenigde Staten gesteund Zuid-Korea. De Koreaanse burgeroorlog werd het eerste strijdtoneel van de Koude Oorlog omdat dit lokale conflict, mede om interne Amerikaanse redenen, werd geprojecteerd in een wereldwijde strijd om invloed tussen Oost en West. De Belgische regering deelde in grote mate de Amerikaanse inschatting van het conflict. De Belgische Permanente vertegenwoordiger in de VN, Fernand Vanlangenhove, nam de Amerikaanse beschuldiging over dat achter Korea de Sovjetunie stond en dat de inzet van het conflict de verzwakking en verdeling van het Westen was.

Zoals de meeste overige Europese bondgenoten, was de bereidheid om troepen in te zetten echter veel minder groot. Eind juli had de Belgische regering luchtsteun toegezegd, in de vorm van enkele transportvliegtuigen, maar de Verenigde Staten waren blijven aandringen op de terbeschikkingstelling van, op zijn minst, een bataljon. De Belgische terughoudendheid leidde in de Amerikaanse pers tot kritiek op België, dat ervan beschuldigd werd, ondanks zijn economische macht, onvoldoende bij te dragen tot de collectieve veiligheid, maar deze inspanning op de Verenigde Staten te willen afschuiven.

Op 26 augustus besliste de Belgische regering uiteindelijk tot deelname aan de VN-troepenmacht met een bataljon, samengesteld uit vrijwilligers. Terzelfder tijd probeerde ze, vruchteloos, de luchtsteun te verminderen. In totaal namen 3500 Belgische vrijwilligers deel aan de oorlog en vielen er 106 doden. Aangekomen eind januari 1951, vertrokken de laatsten in juni 1955. De belangstelling van zowel de publieke opinie als de politieke elite was minimaal en werd, zeker bij de aanvang van het conflict, op de achtergrond gedruwd door de troonsafstand van Leopold III.

In de zomer van 1951 presenteerden Frankrijk en de Verenigde Staten gezamenlijk een project voor een ‘Europees leger’ onder de naam ‘Europese Defensiegemeenschap’ (EDG). De Verenigde Staten gingen een actieve campagne voeren opdat de West-Europese staten dit project zouden onderschrijven. De regering-Pholien, met Paul Van Zeeland als minister van buitenlandse zaken, had echter een fundamenteel bewaar tegen de aantasting van haar soevereiniteit als gevolg van de supranationale inslag van het voorstel (België was toen nog niet bekeerd tot het supranationalisme). Tegen eind 1951 was de Belgische tegenwerking zo groot dat het EDG-project dreigde te zullen mislukken. Een van de Duitse deelnemers aan de onderhandelingen klaagde erover dat België alles wat Europees was aan de EDG van de hand wees, zodat steeds meer stemmen opgingen om de EDG dan maar uit te bouwen zonder de Benelux. Franse en Duitse ambtenaren raadden de Verenigde Staten aan druk uit te oefenen op

België, dat beschouwd werd als het meest anti-EDG land van de Benelux. Geïsoleerd in Europa en onder sterke druk van de Verenigde Staten, gaf de Belgische regering toe.

In 1960-1961, de troebele periode van de Congolese onafhankelijkheid, riep de Katangese leider Moïse Tshombe de onafhankelijkheid van zijn provincie uit. België had Tshombe voorafgaandelijk verzekerd de Katangese onafhankelijkheid snel te zullen erkennen. Maar op vraag van eerste minister Lumumba, die ermee dreigde militaire steun te vragen aan de Sovjetunie en de diplomatieke betrekkingen met België verbrak, beval de Veiligheidsraad half juli 1960 België zijn troepen uit Congo terug te trekken, waar hun plaats werd ingenomen door VN-blauwhelmen. België nam het de Amerikaanse regering bijzonder kwalijk de resolutie mee gesteund te hebben en dreigde met vergeldingsmaatregelen, zoals de niet-aankoop van nieuwe Amerikaanse Starfighter-gevechtsvliegtuigen en een herziening van de financiële verbintenissen binnen de NAVO. Maar deze bedreigingen werden nooit hard gemaakt. Ook Spaak deelde aanvankelijk de Belgische onvrede met de Amerikaanse houding, maar zou vanaf april 1961, toen hij – na een korte periode als NAVO-secretaris-generaal – opnieuw minister van buitenlandse zaken was geworden, alles in het werk stellen om de Belgisch-Amerikaanse betrekkingen opnieuw te normaliseren.

De Belgisch-Amerikaanse relatie ten aanzien van de Congolese onafhankelijkheid vormde een curieus mengsel van tegenstellingen en overeenkomsten. De Belgen wensten hun koloniale aanwezigheid en de invloed van de Belgische belangengroepen in Congo te vrijwaren en beschuldigden de Amerikanen ervan dat te ondergraven. Tezelfdertijd deelden beide landen dezelfde afkeer voor de verkozen eerste minister Patrice Lumumba, de Amerikanen omdat zij vreesden dat Congo dan zou afdrijven in de armen van de Sovjetunie, de Belgen daarentegen omdat zij in hem een tegenstander zagen van de belangen van de Belgische industriële en financiële groepen.

Vanaf mei 1960 voerde België een anti-Lumumbafront politiek, onder invloed van een harde kern binnen de Belgische regering, bestaande uit eerste minister Eyskens, minister van landsverdediging Gilson, minister van middenstand Vanden Boeynants en de meeste liberale ministers, die zich het meest gevoelig toonden voor de eisen van oud-kolonialen en koloniale belangengroepen. Voor eerste minister Eyskens was Lumumba een man 'die daar weg moet', aldus Jef Van Bilsen.

Officieel was België voorstander van een eengemaakt Congo, maar omwille van Lumumba concentreerde de Belgische Afrikapolitiek zich in de eerste plaats op Katanga, waar zij een veelzijdige activiteit ontplooidde op economisch, institutioneel, militair en diplomatiek vlak. Dit versterkte evenwel, zowel binnen de Congolese regering, als binnen de Verenigde Naties, de mening dat België te allen koste zijn aanwezigheid in Katanga wenste te vrijwaren. De Belgische regering spaarde geen moeite om de invloed van Lumumba uit te schakelen. Zij trachtte, zowel via Jef Van Bilsen als via de diplomaten Davignon en Westhof, eerst president Kasavubu te overtuigen Patrice Lumumba af te zetten. Vanuit het naburige Brazzaville werd de interne oppositie tegen Lumumba financieel en materieel gesteund. De moord op Lumumba, half januari 1961, deed evenwel het perspectief op een door België gevreesde lumumbistische regering helemaal verdwijnen. De steun die Belgen ter plaatse verstrekten bij de arrestatie en overbrenging van Lumumba naar Katanga – wat zijn doodvonnis betekende – en de goedkeuring hiervan door d'Aspremont Lynden deed nadien het vermoeden rijzen dat de Belgische regering

zoniet verantwoordelijk, dan toch door schuldig verzuim medeverantwoordelijk was voor de moord op Lumumba.

4. De Belgische Oostpolitiek

Begin maart 1966 was binnen de Atlantische alliantie een crisis ontstaan naar aanleiding van de beslissing van de Gaulle om Frankrijk terug te trekken uit de militaire structuur van de NAVO, wat het vertrek meebracht van de NAVO-installaties uit Frankrijk. Binnen de NAVO werd voorgesteld om de NAVO-installaties naar buurland België over te brengen.

In België was deze overbrenging niet evident. De kersversie minister van buitenlandse zaken Pierre Harmel vermeid maandenlang elke parlementaire confrontatie, terwijl hij discreet contact opnam met de socialistische oppositie. Hij legde daarbij sterk de nadruk op zijn om binnen de NAVO te pleiten voor een meer uitgesproken politieke rol, ter bevordering van de ontspanning tussen Oost en West.

Toen de Shape-transfer in de zomer eindelijk in de Kamer werd besproken, weigerde een derde van de Kamerleden in te stemmen. Net zoals vijftien jaar eerder, tijdens de hevige discussies over de EGKS en de EDG, was de politieke elite in België diep verdeeld over een belangrijk onderdeel van het buitenlands beleid. Maar iedereen was het er wel over eens dat de NAVO in de toekomst meer inspanningen moest leveren op het gebied van detente en ontwapening. Dat was ook de overtuiging van Pierre Harmel.

De Harmeloefening

Europese ontspanning was inderdaad snel een centrale plaats gaan innemen in het beleid van Harmel. De noodzaak van eigen nationale initiatieven, de noodzaak om de Duitse kwestie te beschouwen als het centrale probleem inzake Europese veiligheid, de voorrang van een politieke op een militaire benadering van de Europese veiligheid en vooral de toekomst van de NAVO na het gedeeltelijke vertrek van Frankrijk en in het vooruitzicht van het jaar 1969 (het moment waarop alle lidstaten het recht zouden hebben om na een termijn van één jaar de alliantie te verlaten): het waren enkele van de suggesties die Harmel met zijn Amerikaanse collega Dean Rusk had besproken en die hij in december 1966 voorlegde binnen de NAVO. Voor Harmel was de tijd rijp voor een denkoefening zonder vooroordelen over de toekomst van de NAVO, aangezien er in de voorbije 20 jaar internationaal heel wat gewijzigd was. Harmel werd daarop belast met wat de Harmeloefening werd genoemd, een onderzoek naar wat hij zelf omschreef als "een nieuw evangelie" voor de NAVO.

Een jaar lang bogen vier werkgroepen zich over diverse aspecten. Allerlei voorstellen kwamen op tafel: een Atlantische Gemeenschap, waar Spaak als secretaris-generaal van de NAVO naar gestreefd had; een bondgenootschap gebaseerd op twee pijlers, zoals president Kennedy had voorgesteld. Het eindresultaat van al deze gesprekken ging echter in een andere richting. Dat werd vastgelegd in een document dat in december 1967 door de NAVO-Raad als 'Toekomstige taken van het bondgenootschap', kortweg 'Harmelrapport', werd goedgekeurd. De belangrijkste auteurs ervan waren, naast Harmel zelf, de Amerikaan Eugene Rostow en de Fransman Couve de Murville.

Wilde de Alliantie een toekomst hebben, aldus het Rapport, dan moest zij drie vereisten vervullen: ontspanning bevorderen, het recht op nationale initiatieven erkennen en de kloof in Europa dichten. Sommigen hebben het Rapport gereduceerd tot zijn artikel vijf, waarin bevestigd werd dat de NAVO naast defensie, ook detente diende na te streven. Harmel zelf echter heeft er steeds de nadruk op gelegd dat de ontspanningspolitiek geen doel op zich was. Het einddoel lag vervat in artikel 9, voor Harmel het centrale artikel van zijn rapport. De detente moest ertoe bijdragen “de betrekkingen te verbeteren en een Europese regeling naderbij te brengen. Het uiteindelijke politieke doel van het Bondgenootschap is in Europa te geraken tot een rechtvaardige en blijvende vreedzame orde, vergezeld van passende waarborgen voor de veiligheid.” Om dit doel na te streven, dienden alle lidstaten een bijdrage te leveren, aldus artikel 7: “Als soevereine staten zijn de bondgenoten niet verplicht hun beleid ondergeschikt te maken aan de gemeenschappelijke besluitvorming. (...) Elke bondgenoot moet zijn volledig aandeel leveren in de bevordering van een verbetering in de betrekkingen met de Sovjetunie en de landen van Oost-Europa.”

De balans die Harmel nastreefde was er niet een tussen defensie en detente, maar tussen, enerzijds, het (tijdelijke) behoud van de NAVO als instrument voor de verdediging van West-Europa en, anderzijds, het overbodig maken ervan door een politieke toenadering tussen Oost- en West-Europa. De ‘Europese regeling’ waar het de Harmeloefening om te doen was en dat met artikel 9 het officiële streefdoel werd van de NAVO, werd door Harmel gedefinieerd als het streven naar het “totale Europa”. Dit pan-Europa was, zonder het met naam te vermelden, identiek aan het gaullistische Europa van de Atlantische Oceaan tot de Oeral – door de Gaulle ook wel het “globale Europa” genoemd – en greep op zijn beurt terug naar gelijkaardige concepten van Coudenhove-Kalergi tijdens het interbellum. Door de nadruk die gelegd werd op het overstijgen van de confrontatie tussen beide blokken, verwees het tevens naar het Europa van de derde weg, dat na de tweede wereldoorlog door de federalisten was bepleit.

De Harmelpolitiek

De centrale plaats die de ontspanningspolitiek in het beleid van Harmel ging innemen, leidde tot een herziening van de traditionele Belgische houding tegenover de Gaulle. Toen Harmel minister van buitenlandse zaken werd in 1966 constateerde hij, net zoals Spaak in 1936, een sterke Fransvijandige stemming in de diplomatie, onder meer bij NAVO-ambassadeur de Staercke en bij Etienne Davignon. Uit de gaullistische toenaderingspolitiek tot Oost-Europa haalde Harmel echter niet alleen het concept van een pan-Europese orde. De gaullistische politiek, waarin doorgaans enkel een Frans chauvinistische streven werd gezien, bevatte immers ook het instrument waarmee in België de eensgezindheid op het gebied van buitenlands beleid kon hersteld worden, namelijk het nationale, en niet aan de NAVO ondergeschikte karakter van een eigen beleid. De Belgische diplomatie diende m.a.w. eigen initiatieven te nemen op het gebied van ontspanning, omdat de NAVO als organisatie, gezien haar intergouvernementele karakter, uit zichzelf zulk een beleid niet kon voeren.

Harmel opteerde dan ook voor de activering en systematisering van de bilaterale dialoog met soortgelijke Warschaupactlanden die eerder door Spaak was ingezet. Door binnen de NAVO de gaullistische toenaderingspolitiek te verdedigen, rechtvaardigde Harmel dus meteen ook zijn voornemen om met enkele Warschaupactlanden een geprivilegieerde dialoog aan te knopen.

Deze “new look” van de Belgische diplomatie wou hierin onder meer de mogelijkheden aftasten inzake wapenbeheersing en ontwapening in Europa, waar binnen het parlement door verscheidene fracties op aangedrongen werd in de vorm van diensttijdverkorting en herziening van de taken binnen de NAVO.

In september 1966 bezocht Harmel voor het eerst Polen. In hun gezamenlijk communiqué bevestigden Harmel en zijn Poolse collega Rapacki dat zulke contacten zouden voortgezet worden en op verscheidene niveaus gevoerd, onder meer op ambtelijk niveau om de mogelijkheid te onderzoeken op die manier gemeenschappelijke initiatieven te ontwikkelen inzake multinationale wapen- en troepenverminderingen in Europa. Maar beide ministers bevestigden ook dat een Conferentie over veiligheid en samenwerking in Europa een positief streefdoel was. Hierdoor onderschreef België voor het eerst het Sovjetvoorstel tot een regionale erkenning van de territoriale status-quo in Europa, dat NAVO-secretaris-generaal Brosio toen nog omschreef als “wellicht het meest geperfectioneerde politieke instrument voor de Sovjetunie om haar hegemonie in Europa te vestigen. (...) Een nieuw collectief Europees veiligheidssysteem zou eenvoudigweg Sovjetheerschappij betekenen.”

De Harmelpolitiek was, conform artikel 9 van het Harmelrapport, nochtans niet in de eerste plaats gericht op ontwapening en wapenbeheersing, maar op het zoeken naar een middel om de ‘Duitse kwestie’ op te lossen. Voor Harmel, net zoals voor de SPD, was dit de grondoorzaak van de Koude Oorlog. Hij nam daarbij afstand van de visie van zijn West-Duitse partijgenoten die de Duitse eenmaking nastreefden via de integratie van Oost-Duitsland in het Westen. De politieke detente, m.a.w. de Europese ‘regeling’ waarvan sprake in het Harmelrapport, was het kroonstuk van de ontspanningspolitiek. Het tweede element van Harmels beleid was dan ook de steun aan de *Ostpolitik* van Willy Brandt. Binnen de NAVO vreesden sommigen dat Brandt uit was op de hereniging van beide Duitsland, zelfs ten koste van het vertrek van Duitsland uit de NAVO. Omdat enkel met Duitse steun de Duitse kwestie kon opgelost worden en omdat een internationaal geïsoleerd Duitsland inderdaad voor een keuze zou gesteld worden tussen trouw aan de Alliantie of normalisering met het ‘andere’ Duitsland, diende de *Ostpolitik* binnen de NAVO aanvaard te worden. Harmel situeerde zijn eigen Oostpolitiek in het verlengde van dat van Brandt, als een bijdrage tot de ‘europeanisering’ van de *Ostpolitik*.

Ten slotte schaarde de Belgische Oostpolitiek zich niet zomaar in de Sovjetvisie op de Europese veiligheid. Ze beoogde daarentegen de Sovjeteis tot erkenning van de territoriale status-quo te koppelen aan de westerse eis tot wapenbeheersing en ontwapening in Europa. Op die manier kwam het Westen tegemoet aan de primaire bron van het Sovjetgevoel van onveiligheid en kwam de Sovjetunie tegemoet aan de westerse veiligheidsbehoefte. De aldus door België geïntroduceerde koppeling tussen militaire en politieke detente diende zich te vertalen in parallelle onderhandelingen waarin beide aspecten gelijktijdig aan bod kwamen. Hoewel het parallellisme en de timing veel minder strikt waren dan de Belgische diplomatie had gehoopt, mondde deze politiek niettemin uit in een zekere band tussen de politieke onderhandelingen in het kader van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) en de militaire onderhandelingen in het forum van de Mutual Balanced Force Reduction (MBFR), die beide in 1973 van start gingen.

5. De laatste Belgisch-Amerikaanse crisis van de Koude Oorlog

De derde grote Belgisch-Amerikaanse crisis speelde zich af aan het begin van de jaren 80. In december 1979 had de NAVO-Raad beslist tot installatie van nieuwe Amerikaanse kernwapens in Europa. De uitvoering van deze beslissing werd al snel een geloofsartikel inzake Atlantische trouw. In Europa, en ook in België, was het verzet tegen de opstelling van deze wapens echter wijdverspreid.

Vanaf 1980 werden de kernwapens in België koninginnenstukken op het politieke schaakbord. Het debat over deze 'rakettenkwesitie' leidde opnieuw tot grote politieke verdeeldheid in België, tegen de achtergrond van regelmatige betogingen die honderdduizenden Belgen op straat brachten. Voor- en tegenstanders vielen grotendeels samen met de klassieke links-rechts breuklijn in de Belgische politiek – op de jongere generatie Vlaamse liberalen na, die met Guy Verhofstadt in deze kwestie het standpunt van de vredesbeweging en de socialistische oppositie deelden. Voor- en tegenstanders vertrokken vanuit een heel ander veiligheidsconcept en een heel andere politieke filosofie. De voorstanders, met minister van buitenlandse zaken Leo Tindemans als boegbeeld, verwezen naar het militaire onevenwicht, de ideologische bedreiging die uitging van de Sovjetunie en de noodzaak om zich daartegen eensgezind op te stellen – wat impliceerde dat de centrale rol van de Verenigde Staten voor het eerst sinds het einde van de jaren 60 opnieuw werd benadrukt. De tegenstanders, met SP-fractieleider Louis Tobback als boegbeeld, legden de nadruk op de noodzaak om een grotere inspanning te doen op het gebied van ontwapening en wapenbeheersing en zagen een groter gevaar in de wapenwedloop zelf dan in het gedrag van de Sovjetunie. Zij verweten de regering, en vooral minister van buitenlandse zaken Tindemans, geen actief beleid meer te voeren.

Het debat zou bijna vijf jaar aanslepen. Op 14 maart 1985 verleende de Belgische regering uiteindelijk de toestemming tot installatie van Amerikaanse kernwapens in België.

In dezelfde week dat de nieuwe Amerikaanse kernwapens in België werden opgesteld, volgde Michail Gorbatsjov Konstantin Tsjernenko op als nieuwe Sovjetleider, de derde in minder dan dertig maanden. Slechts een minderheid onder de westerse Sovjetwaarnemers was van oordeel dat een min of meer radicale koerswijziging op stapel stond. Hoewel Gorbatsjov vrij snel een aantal initiatieven nam inzake ontwapening en detente, bleef het Belgische ministerie van buitenlandse zaken, net zoals in de NAVO overigens, geloven dat Gorbatsjov geen wezenlijke verandering betekende in de Sovjetpolitiek, dat diens meer gematigde optreden in werkelijkheid veeleer destabiliserend was en dat het er de Sovjetunie nog steeds om te doen was Oost-Europa onder controle te houden en West-Europa te neutraliseren. Om te beletten dat het Westen verdeeld zou reageren op dit Sovjetbeleid, was een nauwe samenwerking met de Verenigde Staten vereist. Drie decennia eerder hadden de toenaderingspogingen van Kroejsjov tot dezelfde waarschuwingen binnen de NAVO geleid.

Maar dit keer was de westerse eensgezindheid veel minder groot. De belangrijkste breuklijn, die tijdens de 'rakettenkwesitie' aan de oppervlakte was gekomen, was die tussen de 'Atlantici' – die vasthielden aan het Amerikaanse leiderschap – en de 'Europeanisten' – die ook 'Europese gaullisten' werden genoemd, omdat ze streefden naar een meer autonoom post-confrontatie-Europa, in het verlengde van de Europese detente van de jaren 60 en 70.

Deze tegenstelling vormde de achtergrond voor de vierde en meest significante Belgisch-Amerikaanse crisis. In december 1987 hadden de Verenigde Staten en de Sovjetunie het INF-verdrag gesloten, waardoor de nieuwe generatie middellange-afstandskernwapens werd

vernietigd, waartegen de vredesbeweging jarenlang vruchteloos had betoogd. Om de door het INF-verdrag verloren militaire mogelijkheden te compenseren, wilde de NAVO de resterende kernwapens voor de korte afstand moderniseren.

Binnen de Belgische regering formuleerde minister van landsverdediging Guy Coëme (PS) eind september 1988 als eerste bedenkingen bij de geplande nucleaire modernisering. Deze leek hem niet alleen inopportuun gezien het beleid van Mikhail Gorbatsjov. Het was ook in contradictie met het regeerakkoord waarin juist onderhandelingen over deze wapensystemen waren bepleit. Een beslissing tot modernisering leek bovendien des te minder aangewezen omdat Coëme via parallelle kanalen op de hoogte was gebracht dat in Duitsland minister van buitenlandse zaken Genscher soortgelijke bezwaren koesterde, ook al kon hij dat toen binnen zijn regering nog niet hard maken.

Op 21 oktober 1988 besliste België dat het voorbarig was om zich uit te spreken over de voorgestelde modernisering. Toen deze regeringsbeslissing aan de NAVO-bondgenoten werd meegedeeld, waren de NAVO-ambtenaren uit hun lood geslagen: volkomen onverwachts in hun ogen had België immers zijn vertrouwde houding van stilzwijgende instemming met de modernisering laten varen. De reacties lieten niet op zich wachten. Binnen de NAVO klonk bijzonder zware kritiek op België. Manfred Wörner, toenmalig secretaris-generaal van de NAVO, was ziedend en de Amerikaanse defensie-minister zou zijn Belgische collega lange tijd blijven negeren.

In eigen land uitte ook een deel van de Belgische pers forse kritiek. Sommigen hadden het over een grote onhandigheid en weinig glorieus bochtenwerk. Minister van buitenlandse zaken Tindemans viel publiek uit tegen zijn defensiecollega. Maar de Belgische reserve had dit dossier van een routinezaak een politiek relevant dossier gemaakt. In West-Duitsland haakte minister van buitenlandse zaken Genscher hier op in. Hij voerde de druk op kanselier Kohl verder op. Drie maanden later nam Duitsland hetzelfde standpunt in als België. De geplande modernisering was daarmee van de baan.

6. Afscheid van de Koude Oorlog

In 1947 was België schoorvoetend in de Koude Oorlog verzeild. Toen de Oost-Westspanning vier decennia later begon te dimmen, herontdekte België de Harmelpolitiek. De Europeanisten van de jaren tachtig vormden de kern van waaruit een heruitgave van de Belgische Oostpolitiek groeide.

In november 1989 besliste defensie-minister Coëme om een bilaterale militaire dialoog op te starten met enkele Warschaupactlanden. Amerikaanse militairen hadden sinds maart 1988 gesprekken aangeknoopt met hun Sovjet-collega's. Eind juli 1988 werd binnen het Belgische ministerie van defensie voor het eerst over soortgelijke gesprekken gesproken vanuit de mening dat de toenadering tussen de bondgenootschappen niet enkel een zaak mocht blijven van de twee grote mogendheden alleen, omdat dit hun respectieve leiderspositie alleen maar kon versterken. Vanaf Allerheiligen 1989 ontwikkelde België aldus een 'structurele dialoog' met een reeks Warschaupactlanden, en uiteindelijk ook met de Sovjetunie zelf.

De ‘militaire’ diplomatie van Coëme was expliciet geïnspireerd op de Harmelpolitiek, waarbij eigen nationale initiatieven het mogelijk moesten maken om de Alliantie geleidelijk te doen opschuiven in de richting van een grotere, pan-Europese, toenadering tot Oost-Europa. Dat ze ditmaal uitgingen van het ministerie van landsverdediging eerder dan van buitenlandse zaken, had alles te maken met de strikte Atlantische loyaliteit die in het ministerie van buitenlandse zaken dominant was.

Deze actieve bilaterale Belgische Oostpolitiek raakte in de loop van 1990 echter snel achterhaald door de gebeurtenissen. Als gevolg van de politieke democratisering van Oost-Europa en de Sovjetunie verliep de Oost-Westtoenadering almaar sneller, om dan uit te monden in de hereniging van Duitsland.

Zoals iedereen was ook de Belgische diplomatie verrast door de snelheid van de gebeurtenissen. In juli 1989 nog waren Belgische diplomaten van oordeel dat er zich op korte termijn geen “Duitse kwestie” stelde en Mark Eyskens zelf waarschuwde er in die periode voor dat al het “gepraat over de Duitse hereniging” de positie van Gorbatsjov in eigen land alleen maar ondergroef. In januari 1990 nog had directeur-generaal van de Politiek Hollants Van Looke het nog over de “eventuele” versmelting van beide Duitslanden en over de “hypothese” van een fusie tussen beide landen.

Tegen februari 1990 besepte men in Belgische diplomatieke en militaire kringen dat de Duitse eenmaking onherroepelijk was en op korte termijn zou plaatsvinden. België stond nooit negatief tegenover de hereniging zelf – in tegenstelling tot landen als Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland. Maar net zoals in alle NAVO-lidstaten ontspon zich ook in België een debat over de meest geschikte veiligheidsarchitectuur voor Europa. Drie scenario’s deden de ronde.

Om de Duitse hereniging op te vangen waren de socialisten, geïnspireerd door Genscher in Duitsland, voorstander van een pan-Europees veiligheidssysteem, vertrekkende van de institutionalisering van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE), die zowel de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten als alle Europese landen omvatte. Zij hadden immers geconstateerd dat Gorbatsjovs centrale concept van een ‘Gemeenschappelijk Europees Huis’ gelijklopend was met Harmels pan-Europese ‘totale Europa’ en het gaullistische Europa van de Atlantische Oceaan tot de Oeral.

Gebouwd op deze basisstructuur zagen zij vervolgens een nauwe politieke en economische samenwerking tussen de EG-landen en de buurlanden uit Centraal- en Oost-Europa, onder de vorm van een snelle uitbreiding van de EG tot de staten die daar economisch toe in staat waren – waar op termijn zelfs de Sovjet-Unie niet van uitgesloten was. Ten derde werd geopteerd voor een ‘europeanisering’ van de NAVO, in de zin van de twee pijlers waar president Kennedy het in het begin van de jaren 60 over had.

Pan-europese concepten werden binnen het ministerie van buitenlandse zaken echter doorgaans met argwaan bekeken. Tindemans’ opvolger Mark Eyskens had geen goed oog in Gorbatsjovs Gemeenschappelijk Europees Huis. Hij schreef het idee toe aan “de sluwe Andreï Gromyko in volle Koude Oorlog, en wel ten tijde van het Brezjnev-regime.” Wie dat concept hanteerde, aldus Eyskens, deed dat vanuit een “Don-Quichote-achtige poging om het Atlantisme te vervangen door een soort oeralisme.” Hij opteerte daarom voor een verdieping van de

Europese Gemeenschap en de uitbouw van de EG als een “ankerpunt” in een snel veranderende wereld.

De EG, aldus Mark Eyskens eind 1989, “is a winning concept. Het is derhalve niet op het ogenblik dat men dit constateert dat dergelijk concept en de realiteit die eraan beantwoordt, moeten aftakelen. (...) Ongetwijfeld bestaat er een zeker gevaar voor dilutie van de EG. Dat gevaar is in de eerste plaats *intern*. Het heeft de EG steeds bedreigd, van bij haar oorsprong. Een aantal landen heeft nog steeds last met soevereiniteitsoverdracht. Het realiseren van ‘1992’ en van de economische en monetaire unie vergen nog heel wat inspanning en bereidheid tot compromis tussen de lidstaten. Het is niet zeker dat alle lidstaten de eenheidsakte op dezelfde wijze willen toepassen en interpreteren. Toch spreekt de eenheidsakte duidelijk van een politieke Unie als finaliteit voor de EG. Eens de economische en monetaire unie tot stand gebracht, wordt een politieke unievorming quasi onvermijdelijk. (...) De inhoud van de politieke Unie moet dringend door de leiders van de EG worden ingevuld.”

Een minderheid onder de diplomaten geloofde echter niet dat de 12 EG-lidstaten ooit voldoende politieke wil zouden kunnen opbrengen om gemeenschappelijk op te treden inzake veiligheid en defensie. Zij pleitten er dan ook voor om dat binnen de NAVO te houden, met de West-Europese Unie (WEU) als een soort “instantie van vooroverleg” in de NAVO – wat zeer discreet moest gebeuren en zonder al te zeer op te vallen. Net zoals van Zeeland en Spaak destijds, bleven zij de NAVO beschouwen als het belangrijkste forum voor de trans-Atlantische politieke dialoog over de toestand in de wereld. Maar politiek was hun standpunt marginaal.

De Golfoorlog van 1990-1991 beslechtte dit dispuut in België. De Gemeenschap had snel en coherent gereageerd in de eerste fase van de Golfcrisis, maar ze liet het afweten toen de crisis terechtkwam in het hart van de internationale krachtsverhoudingen: het vermogen om militair op te treden. De Europese Gemeenschap had haar meer globale visie op de Golfcrisis niet kunnen waarmaken omdat zij vanaf november niet in staat was een alternatief te bieden voor een zichzelf voedende oorlogslogica en ter zake voor voldongen feiten werd geplaatst.

Deze analyse leidde ertoe dat de Belgische eensgezindheid groeide rond de visie dat de Europese Gemeenschap in de wereld slechts gewicht in de schaal zou kunnen werpen, als de lidstaten haar de bevoegdheid zouden geven een gemeenschappelijk defensiebeleid te ontwikkelen. Als onderdeel van een globaal gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid zouden militaire beslissingen daarbij als het ware ingekapseld worden in het geheel van diplomatieke, economische en politieke factoren – en niet langer aan zichzelf zijn overgelaten, zoals dat bij een louter militaire organisatie als de NAVO het geval was. In naam van de Belgische regering vertolkte defensie-minister Guy Coëme op een WEU-ministerraad eind oktober 1991 de pro-Europese oriëntatie van België op het gebied van buitenlands beleid en defensie – in bewoordingen die geïnspireerd waren door luitenant-generaal José Charlier, stafchef van het Belgische strijdkrachten: “Een politiek eengemaakt Europa moet een eigen veiligheids- en defensiebeleid hebben, niet ondergeschikt aan eender welke andere organisatie.”

Daarmee was de cirkel rond. Het atlantisme had opnieuw plaats geruimd voor het europeanisme. België was daarmee teruggekeerd naar zijn *roots*, m.a.w. naar Spaaks oorspronkelijk project van een autonome Europese positie in de wereldpolitiek, gebaseerd op een eigen defensie- en buitenlandse politiek.

Bibliografie

- Belgische diplomatieke stukken 1941-1960*. Brussel, Koninklijke Academie van België, 1998-2004 (6 dln.)
- Verslag van het parlementair onderzoek met het oog op het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 16 november 2001, Doc. 50 0312/006 en 007, 988 pp.
- CASSIERS, I., *Du 'miracle belge' à la croissance lente: l'impact du plan Marshall et de l'Union Européenne de Paiements*. Bulletin de l'IRES, nr. 166, mei 1993, 20 pp.
- COOLSAET, R., *België en zijn buitenlandse politiek (1830-2000)*. Leuven, Van Halewyck, 2001, 725 pp.
- COOLSAET, R., 'België en de transatlantische relatie', in: *Internationale Spectator*, jg. 59, nr. 5, mei 2005, pp. 241-247.
- CROMBOIS, J.-F., *Camille Gutt. Les finances et la guerre (1940-1945)*. Gerpinnes-Brussel, Quorum-Ceges, 2000, 536 pp.
- DELOGE, P., *Une coopération difficile: Belgique et Grande-Bretagne en quête de sécurité à l'aube de la guerre froide*. Bruxelles, Musée Royal de l'armée, Centre d'histoire militaire, 2000, 34, 395 pp.
- DUMOULIN, M., *Spaak*. Brussel, Racine, 1999, 743 pp.
- EYSKENS, M., *Van detente naar entente. Gevolgen van de implosie van het communisme*. Teksten en Documenten, 90/1. Brussel, Ministerie van buitenlandse zaken, 1990, 32 pp.
- EYSKENS, M., *Buitenlandse Zaken en de Oost-West-kentering 1989-1992*. Tielt, Lannoo, 1992, 309 pp.
- FRANSEN, J., VANDE WINKEL, R., *Bang voor de bom. Vlamingen over hun Koude Oorlog*. Amsterdam/Antwerpen, Manteau, 2006, 285 pp.
- GAHIDE, J.-P., *La Belgique et la guerre de Corée, 1950-1954*. Brussel, Koninklijk Legermuseum, Bijdragen van het Centrum voor Militaire geschiedenis, 24, 1991, 262 pp.
- GERARD-LIBOIS, J., LEWIN, R., *La Belgique entre dans la guerre froide et l'Europe 1947-53*. Brussel, Pol-His, 1992, 251 pp.
- HARMEL, P. "Cinquante années de tensions entre l'Est et l'Ouest", in: *Gaston Eyskens. 80*. Huldecolloquium. Tielt, 1985.
- KURGAN-VAN HENTENRYK, G., "La Belgique et le Plan Marshall. Les négociations belgo-américaines juin 1947-juillet 1948", in: *Le Plan Marshall et le relèvement économique de l'Europe*. Colloque 21 au 23 mars 1991 à Bercy. Paris, Commission pour l'Histoire économique et financière, 1993, pp. 69-86.
- REID, E., *Time of fear and hope. The making of the North Atlantic Treaty, 1947-1949*. Toronto, McClelland and Stewart, 1977, 255 pp.
- VAN BILSEN, J., *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie*. Leuven, Davidsfonds, 1993, 281 pp.
- WIEBES, C., ZEEMAN, B., *Belgium, the Netherlands and alliances, 1940-1949*. Rijksuniversiteit Leiden, doctoraal proefschrift, Godsgeleerdheid, 1993, 505 pp.
- YERGIN, D., *Shattered peace. The origins of the Cold War and the national security state*. Boston, Houghton Mifflin Co, 1977, 526 pp.